

MICHAL ZVÍROTSKÝ

Terminologický a výkladový slovník šikany

PEDAGOGIKA

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Zvírotsky, Michal, 1980-

Terminologický a výkladový slovník šikany / Michal Zvírotsky. -- Vydání 1.. --

Praha : Grada, 2023. -- 1 online zdroj. -- (Pedagogika)

Obsahuje bibliografii

ISBN 978-80-271-7032-6 (online ; pdf)

* 364.636 * 81'373.46 * (038)81 * (038.072)

– šikana

– oborová terminologie

– terminologické slovníky

– výkladové slovníky

364 - Sociální problémy vyžadující podporu a pomoc. Sociální zabezpečení [18]

MICHAL ZVÍROTSKÝ

Terminologický a výkladový slovník šikany

PEDAGOGIKA

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

PhDr. Michal Zvírotský, Ph.D.

TERMINOLOGICKÝ A VÝKLADOVÝ SLOVNÍK ŠIKANY

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 8671. publikaci

Recenzovali:

PhDr. Václav Holeček, Ph.D.
PaedDr. Michal Kolář

Odpovědná redaktorka Eva Čechová
Grafická úprava Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 88
Vydání 1., 2023

Vytiskla TISKÁRNA PROTISK, s.r.o., České Budějovice

© Grada Publishing, a.s., 2023
Cover Photo © Depositphotos/mariakray

ISBN 978-80-271-7033-3 (ePub)
ISBN 978-80-271-7032-6 (pdf)
ISBN 978-80-271-5187-5 (print)

Obsah

POZNÁMKA NA ZAČÁTEK: EXISTUJE ŠIKANANA?	7
PÁR SLOV O SLOVNÍKU	9
HESLÁŘ	11
OTÁZKA NA KONEC: EXISTUJE ŠIKANOLOGIE?	75
SEZNAM ZKRATEK	77
LITERATURA	78
SEZNAM HESEL	83

Poznámka na začátek: Existuje šikana?

Červená propiska zaplnila skoro celou stránku Jirkovy žákovské knížky těmito naléhavými slovy: *Chová se neukázněně na školním hřišti – se spolužákem předvádí ostatním obscénní „tanec u tyče“.* *Tento incident není první, prosím vysvětlete synovi, jak se má ve škole chovat...* Školní poznámky! Všichni je známe, často i po letech poslouží k pobavení, nezřídka i na účet učitelů. *Směje se mi za zády do očí, běhá po třídě a zvrací židličky...* Výše citovaná poznámka však k smíchu není. Dostal ji dlouhodobě drsně šikanovaný chlapec, který udělal tu chybu, že místo „žalování“ na své trýznitele učitelí přede všemi nepravdivě potvrdil, že na hřišti tancuje dobrovolně. Tancuje, kroutí se v bocích a dokonce se u toho i svléká, protože je to pro všechny – i pro něj – náramná legrace. Je nabiledni, že chybu však neudělal on, ale učitel, který se s tímto vysvětlením spokojil.

Podobné případy se stávají tam, kde šikana oficiálně neexistuje, kde není vůle ji ani pojmenovat, natož pak řešit. Z hlediska teorie sociální konstrukce reality je totiž podstatné, že právě pojmenování určitého jevu umožňuje jeho zpředmětnění, navícení a uchopení. Mohli bychom dokonce konstatovat, že šikana existuje, protože existuje slovo, které ji označuje. Bez něj by tu bylo „jen“ ubližování, zesměšňování, týrání, zlomyslné škádlení, pomlouvání, přehlížení, zneužívání, ponižování, nadávání, ničení a schovávání věcí, případně lynčování, vydírání, ale třeba také „veselé fackování“ nebo „stalkování“. Tato a mnohá jiná slova mohou popisovat určité formy či podoby šikany, ale nevystihují daný fenomén v jeho úplnosti. Šikana je totiž specifickým projevem dlouhodobě narušených vztahů v kolektivu, který má své charakteristické znaky, příčiny, podoby a v neposlední řadě zákonitou vývojovou dynamiku. Je to jev v mnoha ohledech paradoxní a pro vnějšího pozorovatele často nepochopitelný. Proto je důležité umět správně pojmenovat nejen šikanu a její jednotlivé aspekty, ale i kontext, ve kterém probíhá. Nemít či nepoužívat pro určitý jev vhodné pojmenování, znamená tento jev vlastně ignorovat – to se týká nejen obecných konceptů, jakým je šikana, ale i jejich konkrétních podob či znaků. Jinými slovy, některé aspekty skutečnosti je třeba záměrně pojmenovat zvláštním výrazem právě proto, aby jim bylo možno porozumět a pracovat s nimi. V tom spočívá opodstatněnost na první pohled zbytečně košatého výraziva, které má za úkol určitý problém přesně popsat. Existuje-li taková terminologie, je ovšem nutné dbát na její korektní používání, aby nepřestala plnit svůj účel a sloužila skutečnému porozumění danému problému.

Možnost výskytu šikany ve skupinách dětí i dospělých dnes již našťestí málokdo popírá. Mnozí však ještě pamatují dobu, kdy u nás byla šikana tématem plošně tabuizovaným a oči před jejími projevy zavírali nejen ti, kteří s ní přišli do bezprostředního kontaktu, ale i ti, kteří za ni nesli pedagogickou či politickou odpovědnost. Postradatelnost výrazu „šikana“ proto byla pro slovník pedagogických pracovníků, vojenských důstojníků a dalších odpovědných činitelů, dlouho příznačná. Totalitní společnost vytrvale popírala výskyt nejružnějších sociálních problémů, což někdy vedlo také k potírání vědních disciplín, jež mají tyto problémy zkoumat a přispívat k jejich řešení. Paradoxem však bylo, že vinou vytěšňování a přehlížení se nepojmenované jevy naopak nerušeně rozvíjely. Žák, který dlouhodobě šikanoval svého spolužáka tak mohl být i s ním (sic!) potrestán třeba za neukázněné chování ve škole, přičemž už nikdo neřešil, co za vnějším obrazem takového chování stojí – zkrátka rušili oba a tečka.

Detabuizace školní (ale též vojenské) šikany v tehdejší Československu začala velmi zvolna na konci 80. let 20. století a první výrazné plody přinesla až o desetiletí později. Spolu s tímto procesem se do širšího povědomí odborné i laické veřejnosti dostal i samotný výraz „šikana“. Ten je dnes snad až nadužíván, což ovšem lze považovat za přiměřenou daň za potřebné demaskování vysoce nebezpečného fenoménu. Dlužno ovšem připustit, že přes zjevnou existenci šikany se nemálo lidí nadále chová, jako by vlastně neexistovala. Má to své více či méně pochopitelné příčiny, ale také značně neblahé důsledky. Ti, kteří před šikanou oči nezavírají a chtějí o ní přemýšlet, snad uvítají předkládaný slovník. Je určen pedagogickým pracovníkům, kteří se podílejí na prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních, zejména výchovným poradcům a metodikům prevence, ale mohou jej využít i zájemci z řad široké veřejnosti.

Pár slov o slovníku

Předložený terminologický a výkladový slovník obsahuje více než 400 hesel. Jeho cílem je usnadnit čtenářům orientaci v odborné literatuře, legislativních, projektových a jiných dokumentech, které se zabývají prevencí a řešením šikany, ale také jejich vlastní odbornou práci. Ačkoli je prvořadá pozornost věnována šikaně ve školním prostředí, jsou do slovníku zahrnuta i hesla z oblastí příbuzných fenoménů, jako je násilí na pracovišti, vojenská šikana aj. Dnešní odborná terminologie související se šikanou je výrazně interdisciplinární a zasahuje nejen do pedagogiky, speciální pedagogiky a psychologie (a jejich četných subdisciplín), ale též do sociologie, sociální práce, právní vědy, kriminologie a některých dalších oborů. Vedle odborných termínů, které patří do jedné či několika zmíněných disciplín (např. agrese), obsahuje slovník též řadu hesel z kriminologických oborů označovaných jako agresologie a viktimologie (např. abuzabilita), dále některé výrazy používané v rozmanitých oborech, ale zde vztažené k fenoménu šikany (např. eskapismus), a v neposlední řadě též označení, která se používají téměř výhradně v souvislosti se školním šikanováním (např. školní lynčování).

Vzdor vysokému počtu uvedených hesel si tento slovník nemůže činit nároky na úplnost, neboť terminologie používaná v souvislosti se šikanou, a zejména s jejími novými podobami, se neustále vyvíjí. V českém prostředí nebyl dosud podobný slovník publikován, odhlédneme-li od první, značně redukované, verze tohoto slovníku, jež byla v rozsahu necelých 200 hesel zařazena do publikace *Příběh školní šikany: Učebnice pro pedagogické pracovníky* (Zvířotský, Bendl, Richtrová, 2021). Asi nejvíce se k předkládanému textu blíží *Slovník sociální patologie* (Bělík, Hoferková, Kraus a kol., 2017), který má však při srovnatelném počtu hesel podstatně širší tematický záběr a nevěnuje se tudíž podrobnostem konkrétních typů rizikového chování. Mimo to se v některých knihách o šikaně můžeme setkat s terminologickými slovníčky, které však čítají jen pár desítek stručných hesel. Ani v zahraniční literatuře se s šikanologickými slovníky neseťkáme, což je dáno mj. tím, že komplexní a systémový přístup k šikaně, respektující její procesuální charakter, je originálním přínosem českých badatelů, jak bude ostatně nastíněno v závěru této publikace.

Jednotlivá hesla jsou v tomto slovníku vykládána především z hlediska školního šikanování, u širokých psychologických či sociologických konceptů (jako je např. deviance) tedy nemusí být výklad vyčerpávající. Zájemce najde podrobnější informace ve specializované literatuře, na kterou je u obsáhlejších či jinak důležitých hesel odkazováno. Vzhledem ke stoupajícímu významu anglicky psané odborné

literatury a její stále snazší dostupnosti pro české čtenáře je u každého hesla připojen i jeho anglický ekvivalent. Výjimkou jsou pochopitelně hesla, která se i v češtině používají v anglické podobě (např. mobbing) a dále pak hesla vázaná výlučně na české prostředí.

Hesla byla vybírána tak, aby pokrývala teoretické i praktické aspekty prevence, diagnostiky a nápravy (školní) šikany, a je třeba zdůraznit, že mezi nimi existují četné souvislosti, významové překryvy a kauzální vztahy. Důležité souvztažnosti mezi jednotlivými pojmy jsou ve slovníku zachyceny, a to jak v rámci vlastního výkladu, tak pomocí odkazů na související hesla (v textu označeno symbolem →). Hesla jsou ve slovníku řazena abecedně, podle pravidel ČSN 976030, s využitím standardizované české národní abecedy. Pro lepší přehlednost je důsledně dodržena zásada priority substantiv. Například pojem *tretný čin* je tedy nutné hledat pod heslem *čin tretný*. Čtenář může ve slovníku vyhledávat jednotlivá hesla, o která se zajímá, a následně pokračovat hesly souvisejícími, anebo studovat celý text popořadě. Zvolí-li druhou možnost, získá v krátké době relativně ucelený vhled do problematiky školního šikanování.

HESLÁŘ

A

ABERACE

(angl. *aberration*)

Obecně jakákoli odchylka od průměru či normy, a to jak ve smyslu biologickém, tak i psychosociálním či kulturním. V kontextu šikany jsou jakkoli aberantní (odchylní) jedinci potenciálně více disponováni k tomu stát se jejími účastníky, a to nejen v roli obětí, ale též v roli agresorů. Viz též → chování aberantní.

ABNORMALITA

(angl. *abnormality*)

Neobvyklost, odchylka od → normality. Jedná se o širší pojem než → deviace. Abnormalita je zpravidla relativní a její posuzování závisí na kontextu. Samotné označení však nezřídka působí jako → stigma. Šikana bývá obvykle, i přes četnost svého výskytu, považována za → chování abnormální.

ABREAKCE

(angl. *abreaction*)

Zážitek řízeného odreagování prožitých negativních emocí. Bývá navozována v rámci psychotherapie u obětí násilí, ale může se využít též v rámci → supervize u pomáhajících profesionálů.

ABSENTÉRSTVÍ

(angl. *absenteeism*)

Častá (zpravidla neomluvená) nepřítomnost žáka ve škole, jejímž zvláštním případem, nezřídka souvisejícím se šikanou, je → záškoláctví.

ABUZABILITA

(angl. *abusability*)

Zvýšená dispozice k roli → oběti. Vyšší abuzabilitu u šikany lze předpokládat zejména u jedinců se sníženým sebevědomím, u hendikepovaných, výrazně nonkon-

formních aj. Jedná se však o hypotetický konstrukt, který je vždy nutno posuzovat v širších souvislostech, nelze automaticky předpokládat, že jedinec vykazující znaky zvýšené abuzability (např. plachost, přecitlivělost, slabou tělesnou konstituci atp.) bude dříve či později nevyhnutelně obětí šikany. Koncept abuzability taktéž není v rozporu s tezí, že za určitých podmínek se může stát obětí šikany, respektive násilí obecně, jakýkoli jedinec, neboť příčiny násilí jsou zpravidla multifaktoriální a mohou spočívat i mimo daného jedince. Teorie násilí vycházející z konceptu abuzability bývají někdy poněkud kontroverzně vykládány tak, že oběť svým vzhledem či chováním násilí (vědomě či podvědomě) přitahuje, agresora de facto provokuje a svádí.

Související literatura:

- JELÍNEK, J. a kol. (2021). *Kriminologie*. Praha: Nakladatelství Leges.

ABÚZUS

(angl. *abuse*)

Zneužívání, a to jak ve smyslu nadužívání určité návykové látky (např. toxikomanie), tak ve smyslu nepřiměřeného zacházení s lidmi (např. zanedbávání a týrání dětí). Souvislost se šikanou vykazují oba významy pojmu; některé psychotropní látky mohou přímo podněcovat → agresi. Závislé osoby se také častěji dostávají do stavu → frustrace, který může agresi spustit. Jedinci, kteří zažili týrání a zneužívání v rodině, bývají obecně častěji aktéry násilného chování též v jiných prostředích.

AFEKT

(angl. *affect*)

Silný, prudký, ale krátkodobý citový stav, který je provázen vegetativními a pohybovými reakcemi; může se projevit zčervenáním (tzv. stenický afekt) nebo naopak zblednutím (tzv. astenický afekt). Katarzní afekt obnáší vybití psychické tenze a hněvu, a to zpravidla agresi třetího nebo čtvrtého → stupně.

AGRESE(angl. *aggression*)

Útočné jednání; může jít o fyzický či verbální útok, anebo jen o hrozbu či úmysl zaútočit. Agrese nemusí být vždy projevem nepřátelství, v určité míře je u lidí i u zvířat přirozenou součástí sociálních interakcí a je nezbytnou podmínkou zachování života (obživa, rozmnožování a jiné pro život nezbytné aktivity zahrnují zpravidla i agresivní prvky). Někteří odborníci nepovažují agresi zaměřenou na obstarávání potravy či na obranu teritoria za pravou agresi (viz → pseudoagrese). Často je agrese reakcí na → frustraci, tedy (skutečnou či domnělou) překážku v uspokojování potřeb. Útočné chování bývá často, zejména u dětí, předmětem → imitace agrese. Na projevy agrese má vliv celá řada faktorů vnitřního i vnějšího prostředí člověka (např. temperament, hormonální vlivy, averzivní → podmínky prostředí atp.). Agrese bývá pod vlivem kultury často potlačována, přesouvána či různě ritualizována (tanec, sport, úprava zevnějšku atp.). Méně nápadná je též → mikroagrese, která je běžnou součástí mezilidských interakcí. Dlouhodobě potlačovaná agrese se může projevit napětím, podrážděností, ale též rozvojem psychosomatických poruch. Podstatu agrese lze vysvětlit na základě řady biologických, psychologických i jiných teorií. U člověka se z praktického hlediska rozlišují čtyři → stupně agrese. Agresi lze rozdělit mj. na emocionální (zlobnou) a instrumentální (účelovou). Opakované útoky v rámci šikany mají větší charakter dlouhodobé instrumentální agrese. Viz též → chování agresivní.

Související literatura:

- PONEŠICKÝ, J. (2010). *Agrese, násilí a psychologie moci v životě i v procesu psychoterapie*. Praha: Triton.

AGRESE BENIGNÍ(angl. *benign aggression*)

Přirozená, zdravá agrese, která dle sociologa Ericha Fromma účelně slouží životu, viz též → pseudoagrese.

AGRESE EMOCIONÁLNÍ(angl. *angry aggression*)

Zlobná agrese, nejčastěji jako reakce jedince či skupiny na určitou → frustraci. Tento typ agresivního chování bývá provázen negativními pocity vzteku, nenávisti, nepřátelství. Může být zaměřena na původní objekt (zdroj frustrace), anebo přenesena na náhradní objekt, u šikany typicky na tzv. obětního → beránka.

AGRESE INSTITUCIONÁLNÍ(angl. *institutional aggression*)

Agrese, zpravidla instrumentální, ke které dochází v určité instituci či organizaci a která je pevně zabudována do tammích vztahů a procesů, vinou čehož je často nevykořitelná bez zásadní reformy dané organizace. Agresivní chování může být součástí pracovní naplně například v ozbrojených silách, ale v subtilnější podobě se s ním lze setkat i v řadě institucí s výraznou mírou sociální kontroly (např. zdravotnická a školská zařízení). Takováto agrese je pak různými formami sociálního učení dále rozšiřována.

AGRESE INSTRUMENTÁLNÍ(angl. *instrumental aggression*)

Účelová agrese, která je výsledkem sociálního učení a má charakter prostředku sloužícího k dosahování určitých cílů. Nebývá tedy provázena výraznými projevy negativních emocí. Původci instrumentální agrese volí tuto formu chování jako výhodnou sociální techniku, která se jim opakovaně osvědčila.

AGRESE MALIGNÍ(angl. *malign aggression*)

Zhoubná agrese, která jde dle sociologa Ericha Fromma proti životu, viz též → pseudoagrese.

AGRESIVITA(angl. *aggressiveness*)

Útočnost, tendence či pohotovost k útočnému (agresivnímu) chování. Běžně se pojmem agresivita rozumí zvýšený sklon k agresivnímu

chování. Určitá míra agresivity je přirozená, pokud je však zvýšená agresivita fixována jako trvalý osobnostní rys, který přináší problémy danému jedinci i jeho okolí, jde o → poruchu osobnosti. Vnitrodruhovou agresivitou se rozumí útočnost vůči jedincům stejného biologického druhu. Dle etologa Konrada Lorenze nemá člověk příliš velké zábrany chovat se agresivně vůči příslušníkům svého druhu, neboť není od přírody vybaven život ohrožujícími zbraněmi, jako jsou ostré zuby či drápy, přičemž tato dispozice přináší problémy hlavně kvůli neustálému rozšiřování a zdokonalování zbraní umělých. Agresivita jako součást lidské přirozenosti hraje velkou roli při vývoji dítěte. Úkolem výchovy není agresivitu zcela odstranit, ale usměrnit ji a naučit dítě agresivní chování a prožívání ovládat způsobem přijatelným pro něj i pro jeho okolí. Při herních aktivitách předškoláků je vhodné dávat najevo výhrady vůči jejich případnému útočnému chování (nikoli vůči dítěti, které se takového chování dopustilo).

Související literatura:

- ANTIER, E. (2004). *Agresivita dětí*. Praha: Portál.
- LORENZ, K. (2019). *Takzvané zlo*. Praha: Portál.

AGRESOLOGIE

(angl. *aggressology*)

Interdisciplinární nauka o agresii a agresivitě, propojující poznatky psychologie, sociologie, politologie, pedagogiky a jiných sociálních věd s poznatky věd lékařských a biologických. Důležitá je při studiu agrese též filozofická reflexe tématu, neboť problém lidské agrese a agresivity není bezvýznamným uchopitelným metodami speciálních věd. Hlavními tématy současné agresologie jsou teorie vzniku agrese, typologie agrese, zdroje a determinanty agresivního jednání, projevy agrese v rozmanitých kulturách aj. Jako aplikovaná nauka se uplatňuje zejména v rámci kriminologie, forenzní psychologie, penitenciární pedagogiky apod.

Související literatura:

- PONĚŠICKÝ, J. (2010). *Agrese, násilí a psychologie moci v životě i v procesu psychoterapie*. Praha: Triton.

AGRESOR

(angl. *aggressor*)

Iniciátor či vykonavatel agrese, útočník (může jím být jednotlivec, malá, střední nebo i velká sociální skupina). V kontextu školní šikany je agresorem jeden z jejich aktérů, který se vůči ostatním dopouští násilí; může být iniciátorem šikany, ale i jejím spolupachatelem s různou intenzitou zapojení (nohléd hlavního agresora, přihlížející apod.). Sociální → role agresora se může různě kombinovat s dalšími rolemi, včetně role oběti (případ, kdy je dítě v jednom kolektivu agresorem, v jiném obětí). V češtině se pro pachatele šikany méně často užívají také označení šikanátor, šikanista nebo šikanér. Podle → typologie Schindlerovy se hlavní agresori (iniciátoři šikany) rekrutují zpravidla ze členů kolektivu, kteří spadají pod typ → alfa. Viz též → typologie agresorů.

AKCEPTACE

(angl. *acceptance*)

Přijetí jedince sociální skupinou; z hlediska prevence šikany je podstatné, aby byli všichni členové daného kolektivu bez výjimky přijímáni jako plnohodnotné lidské bytosti, tzn. bez ohledu na své případné nedostatky. Tuto základní akceptaci může společnost (organizace, škola) vyžadovat jako princip, z něž v demokratické společnosti nelze slevit. Akceptace nepředpokládá nutně vysokou míru obliby či vlivu daného jedince, neznamená ani automatické schvalování jeho chování. Za opak akceptování lze považovat → ostrakizování. Viz též → sociometrie.

AKTÉR ŠIKANY

(angl. *actor of bullying*)

Osoba zapojená do případu šikany a hrající v jejím vývoji určitou roli. Za aktéry

školní šikany považujeme nejen → agresora a → oběť, ale též → svědky, → informátora a → zastánce, případně i další osoby, které nemusí být členy šikanou zasaženého kolektivu, ale mají na její průběh určitý vliv (např. rodiče agresorů a obětí, pedagogičtí pracovníci školy a další). Redukovat případ šikany pouze na vztah oběti a agresora by znamenalo jej zkruslovat a snižovat naděje na jeho uspokojivé řešení.

ALFA

(angl. *alpha*)

Jedinec, který je podle → typologie Schindlerovy v čele skupiny, v pozici hvězdy; takový jedinec je členy skupiny většinou bezmezně obdivován a jen velmi zřídka kritizován. V případě šikany patří často k jejím iniciátorům, v pokročilých stádiích šikany bývá vůdcem. Může však být také tím, kdo šikanu v kolektivu nepřipouští a hraje rozhodující roli při vytváření zdravého prostředí.

AMNESTY INTERNATIONAL ČESKÁ REPUBLIKA, Z. S.

Nevládní nezisková organizace usilující o dodržování lidských práv. Věnuje se nejen přímé pomoci obětem nejrůznějších forem bezpráví, ale i osvětě a vzdělávání.

ANAMNÉZA

(angl. *anamnesis*)

V kontextu rizikového chování jde o zjišťování dřívějších skutečností a vztahů, které mohou souviset s aktuálními problémy jedince. U šikany je relevantní nejen osobní anamnéza aktéra, ale též jeho anamnéza rodinná (např. v rodinách agresorů častěji vidíme patologické vzorce chování, domácí násilí apod.). Častou chybou je vnímání jednotlivých případů šikany ahistoricky, tedy bez ohledu na okolnosti, které jim předcházely; u řady aktérů šikany totiž existuje jakási dlouhodobá → kariéra oběti či agresora. Viz též → katamnéza.

ANXIETA

(angl. *anxiety*)

Úzkost; bezpředmětný strach. Je-li mírný či občasný, není považován za projev patologie. Jde o jednu z nejčastějších subjektivních psychických obtíží dnešního člověka, která se při jakékoli zátěži dále zvyšuje. Úzkost je též civilizačním a obecně antropologickým fenoménem.

ANXIOZITA

(angl. *anxiousness*)

Úzkostnost. Na rozdíl od běžné úzkosti (anxiety) jde o trvalý osobnostní rys, který jedince značně znevýhodňuje v sociálních interakcích. Viz též → bázlivost.

ASERTIVITA

(angl. *assertiveness*)

Zdravé sebeprosazování; komunikace, která umožňuje nenásilně, přiměřeně a otevřeně vyjadřovat a prosazovat vlastní myšlenky, názory, postoje apod. Z hlediska prevence šikany má výchova k asertivní komunikaci značný význam, neboť může pomoci zvládat agresivní a manipulativní jednání.

ASISTENT PEDAGOGA

(angl. *teacher's assistant*)

Pedagogický pracovník, který působí zejména ve třídách navštěvovaných žáky s určitým typem znevýhodnění. Asistenti pedagoga mohou významně přispívat k prevenci šikanování, zejména tím, že usnadňují integraci znevýhodněných a snižují tak riziko narušování vztahů v třídním kolektivu.

Související literatura:

- ČADILOVÁ, V., ŽAMPACHOVÁ, Z. (2021). *Povolání: asistent pedagoga*. Praha: Pasparta Publishing.

ASOCIACE DIFERENCIÁLNÍ

(angl. *differential association*)

Teorie sociální → deviace vypracovaná sociologem Edwinem Sutherlandem. Podle

této teorie se lidé sdružují v subkulturách odděleně dle svého původu, životních podmínek a osudů a v těchto diferencovaných subkulturách se přirozeně učí sociálním rolím, včetně rolí deviantních. Při pohledu prizmatem této teorie je tedy naprosto přirozené, že se v závadovém prostředí začne jedinec chovat způsobem, který „normální“ společnost hodnotí jako deviantní. Touto teorií lze vysvětlit například skutečnost, že šikana je jaksi vrostlá do prostředí některých výchovných či nápravných zařízení, ve kterých je téměř nemožné ji potlačit.

ASOCIACE OBČANSKÝCH PORADEN, Z. S.

Nevládní nezisková organizace sdružující občanské poradny, které poskytují bezplatné odborné sociální poradenství v řadě oblastí včetně lidských práv a mezilidských vztahů.

ASYMETRIE SIL

(angl. *asymmetry of forces*)

V kontextu šikany jde o jeden z jejích definičních → znaků, který spočívá v tom, že šikanující má vždy nad šikanovaným nějakou formu převahy, ať už jde o fyzické či intelektuální dispozice, komunikační (a manipulativní) dovednosti apod. Prakticky to znamená, že oběť nemá mnoho možností, jak se agresorovi bránit.

ATMOSFÉRA TŘÍDY

(angl. *classroom atmosphere*)

Sociální atmosféra školní třídy či jiné podobné skupiny; krátkodobý (minuty až hodiny) a proměnlivý jev, který odráží aktuální sociální procesy, události a očekávání v konkrétní školní třídě. Na atmosféru třídy má značný vliv i fyzikální (např. teplota) a materiální (např. nábytek či závěsy) prostředí, jehož úpravou se dá významně zkvalitňovat. Šikana a její jednotlivé projevy se vždy více či méně odrážejí ve třídní atmosféře, ale cíleným zlepšováním atmosféry lze také posilovat kvalitu vztahů ve třídě a zmiřňovat

žákovský → stres. Viz též → klima školy a třídy.

ATRIBUCE KAUZÁLNÍ

(angl. *causal attribution*)

Připisování příčin vlastního nebo cizího chování; bývá ovlivněno mnoha chybami a zkresleními. Člověk má obecně silnou tendenci vytvářet individuálně srozumitelná vysvětlení vlastního i cizího chování, což obnáší nejrůznější zkreslení skutečnosti, zaplňování „bílých míst“ příběhu pomocí vlastní fantazie apod. Aktérům šikany bývají stereotypně připisovány nejrůznější vlastnosti a motivace, které se jich ve skutečnosti nemusejí týkat.

AUTISMUS

(angl. *autism*)

Stažení se do sebe; vývojové poruchy autistického spektra, které se projevují obtížemi při komunikaci a navazování kontaktů s okolím, nutkavým chováním, sebepoškozováním aj. Viz → porucha autistického spektra.

AUTOAGRESE

(angl. *autoaggression*)

Útočné chování namířené proti vlastní osobě, sebeagrese, opakem je → heteroagrese. Fyzické násilí se při autoagresi projevuje jako sebepoškozování (automutilace) různého stupně, psychické násilí spíše jako sebeobviňování. Často jde o chování, které spočívá v úmyslném poškozování vlastního zdraví a tělesné integrity, například polykání nestravitelných předmětů, rozřezávání pokožky apod. Příčiny mohou být různé, například psychická porucha, ale též snaha vyhnout se určité povinnosti, úsilí upozornit na sebe při osobních a vztahových problémech apod. U obětí šikany bývá toto chování vyhoceným „voláním o pomoc“. Extrémní formou autoagrese je sebevražedné jednání, které je u pokročilých šikan chápáno jako úniková strategie, v uzavřených

zařízeních typu věznice často jediná možná. Agrese (přínejmenším ta mírnější intenzity), kterou subjekt směřuje k sobě samému, bývá často společností bagatelizována jako méně nebezpečná než heteroagrese, ovšem její příčiny i důsledky mají vždy sociální povahu.

Související literatura:

- VÁGNEROVÁ, M. (2014). *Současná psychopatologie pro pomáhající profesie*. Praha: Portál.

AUTOOSTRAKISMUS

(angl. *autoostracism*)

Samotářství; relativně dobrovolné stranění se druhých, jehož základem je zpravidla nějaká forma patologického strachu, například z pozorování a posuzování druhými (skoptofobie).

AUTORITA

(angl. *authority*)

Legitimní moc uplatňovaná v souladu s hodnotami těch, kteří jsou ovládnáni; autorita je vždy relativní a váže se k určitému sociálnímu vztahu. Má-li učitel nejen formální, ale i neformální autoritu, výrazně to zvyšuje efektivitu práce ve třídě a usnadňuje to řešení případných konfliktů včetně šikany. Autoritativní styl výchovy se vyznačuje silným řízením a provází-li ho navíc kladný emoční vztah k žákům, může být, spolu se stylem demokratickým, považován za vhodný z hlediska prevence šikany. Od autoritativního přístupu nutno odlišit přístup autoritářský (striktní vedení, vyžadování tuhé disciplíny, nesrozumitelné příkazy), který naopak konflikty podněcuje.

Související literatura:

- MILGRAM, S. (2017). *Poslušnost vůči autoritě: Experiment, který zpochybnil lidskou přirozenost*. Praha: Portál.
- VALÍŠOVÁ, A. (Ed.). (1998). *Autorita jako pedagogický problém*. Praha: Karolinum.

AVERZE

(angl. *aversion*)

Nechut', nelibost, antipatie, odpor vůči něčemu či někomu, viz též averzivní → podmínky prostředí.

AZYL

(angl. *asylum*)

Útočiště; v kontextu šikany takové prostředí, které poskytuje oběti ochranu a kde se cítí být mimo dosah agresorů, případně i jiných lidí, jejichž přítomnost ji emočně vyčerpává. Může se jednat o místo v budově školy (např. kabinet vstřícného a empatického učitele) nebo mimo školu (např. bydliště chápajících prarodičů). Obětí, pro které je takové místo nedostupné, jsou vystaveny mnohem větší zátěži a hůře mobilizují síly k případnému řešení své situace.

B

BAVIČ

(angl. *entertainer*)

Jeden ze tří hlavních typů → agresorů, iniciátorů šikany. Nejčastěji se jedná o chlapce (může to ale být i dívka) s průměrnou nebo i nadprůměrnou inteligencí, který ubližuje ostatním spíše pro pobavení, z nudy. V rodinné výchově takového agresora nejsou zpravidla patrné žádné zvláštní znaky, snad jen menší respekt k morálním normám.

BÁZLIVOST

(angl. *timidity*)

Bojácnost, ostýchavost, nesmělost; osobnostní rys spočívající v nadměrném strachu z nových a neznámých věcí, vztahů či situací. Příčinou zvýšené bážlivosti mohou být vrozené dispozice, ale častěji se rozvíjí vlivem nevhodného výchovného působení v dětství. Bážlivý jedinec nedokáže zpravidla naplnit svůj potenciál a využívat veškeré

příležitosti. Zároveň jde o vlastnost, která zvyšuje → abuzabilitu jedince, předurčuje jej pro roli oběti v rámci vrstevnické šikany i jiných forem násilí.

BEÁNIE

(angl. *beanie*)

Původně iniciační obřad na středověkých univerzitách, během nějž starší studenti přijímali do svých řad nováčky. Rituál vykazoval zpravidla prvky ponižování a šikany. Dnes mívá spíše podobu festivalu (většinou) bez těchto problematických prvků. Viz též → rituál iniciační.

BERÁNEK OBĚTNÍ

(angl. *scapegoat*)

Též obětní kozel, přeneseně osoba či skupina, která je ostatními činěna zodpovědnou za jejich vlastní neúspěchy a problémy. Viz též → scapegoating.

BETA

Jedinec, který je podle → typologie Schindlerovy v čele skupiny, ale není tak nedotknutelný jako jedinec v pozici → alfa. Může být kritizován, ovládnán vůdcem, ale může se například při šikaně jiného člena skupiny také vymezit vůči vůdci a zastat se oběti. Zpravidla ve skupině požívá neformální autoritu coby „expert“, „starší bratr“ apod. Viz též → zastánce.

BEZMOCNOST NAUČENÁ

(angl. *learned helplessness*)

Zobecněná zkušenost člověka, kterému se opakovaně nepodařilo vyřešit svou neutěšenou situaci, takže napříště na jakékoli řešení předem rezignuje. Částí jev u obětí šikany i jiných forem násilí.

BEZPEČÍ

(angl. *safety*)

Pocit bezpečí je základní lidskou potřebou a zároveň podmínkou úspěšného průběhu mnoha školních i mimoškolních aktivit. Po-

kud je například vlivem šikany narušena objektivní či subjektivní bezpečnost dětí a dospělých, nelze počítat s tím, že bude ve výuce či v zájmové činnosti adekvátním způsobem dosaženo vytyčených pedagogických cílů. Viz též → gramotnost bezpečnostní.

BÍLÝ KRUH BEZPEČÍ, Z. S.

Nevládní nezisková organizace poskytující pomoc, podporu a poradenství obětem a svědkům násilných trestných činů.

BODY SHAMING

Zostouzení těla; zahanbující či zesměšňující poznámky a komentáře týkající se vzhledu či tělesných vlastností. Může mít podobu zdánlivě dobromyslného dobírání či narážek, ale i explicitních tvrdých verbálních útoků. Zvláště zraňující a nebezpečný může být body shaming v období pubescence a adolescence. V rámci šikany, mobbingu či partnerských konfliktů se podobné invektivy vyskytovaly vždy, termín se však do širšího povědomí veřejnosti dostává až v posledních letech, a to mj. v souvislosti s mediálně podporovaným kultem těla.

BOSSING

Soustavné obtěžování a ponižování pracovníků ze strany nadřízeného nebo nadřízených; zpravidla vykazuje některé znaky šikany (asymetrie sil, opakovanost, manipulace aj.), ale nejde o klasickou šikanu, protože aktéři nejsou na stejné formální hierarchické pozici. Podobně jako šikana může nabývat různých forem a intenzity, od kritických poznámek a narážek až po tvrdé fyzické útoky. V některých případech je jako bossing účelově označováno kladení relativně náročných, nicméně legitimních, požadavků na pracovníky. Viz též → mobbing.

Související literatura:

- ŠIMEČKOVÁ, E., JORDÁNOVÁ, J. (2019). *Násilí na pracovišti a jeho řešení v právním řádu České republiky, Francie a Itálie*. Praha: Leges.

C

CAN

Child abuse and neglect → syndrom CAN.

Č

ČESKÁ ŠKOLNÍ INSPEKCE

Samostatný správní úřad České republiky s celostátní působností pro hodnocení kvality a efektivity počátečního vzdělávání (od předškolního po vyšší odborné).

ČIN TRESTNÝ

(angl. *criminal offence*)

Protiprávní a nebezpečné jednání, vymezené trestním zákoníkem. Trestné činy se dělí podle závažnosti na přečiny a zločiny. Šikánováním může pachatel naplnit skutkovou podstatu mnoha trestných činů, přičemž může nastat též jednočinný souběh (jedním aktem dojde ke spáchání většího počtu trestných činů). Trestnými činy, které mohou nastat v rámci školní šikany, jsou například: omezování osobní svobody, ublížení na zdraví, rvačka, účast na sebevraždě, vydírání, útisk, loupež, pomluva, poškozování cizí věci či porušování tajemství listin a jiných dokumentů uchovávaných v soukromí. Dospělý (např. učitel), který při podezření na šikanu nekoná, se může také dopustit několika trestných činů (např. neoznámení trestného činu, schvalování trestného činu aj.) a také porušení pracovní kázně. Pokud určité jednání nelze kvalifikovat jako trestný čin, může být řešeno jako → přestupek. Viz též → odpovědnost trestní.

Související literatura:

- *Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.*

ČLOVĚK V TÍSNI, O. P. S.

Nevládní nezisková organizace zabývající se humanitární a rozvojovou pomocí doma i ve světě, ochranou lidských práv a vzděláváním.

D

DEBRIEFING

Odborně vedený rozbor nějaké důležité události či zážitku. Uplatňuje se v rámci krizové → intervence i při jiných příležitostech. V rámci řešení šikany má tato analýza své místo nejen při pomoci oběti, ale též při práci s celým zasaženým kolektivem. Viz též → scénář řešení šikany. Správně prováděný debriefing snižuje riziko přetrvávání negativních důsledků traumatické události, v případě obětí může zabránit vzniku → poruchy posttraumatické.

DEHUMANIZACE PERCEPČNÍ

(angl. *perceptual dehumanisation*)

Tendence dekonstruovat lidský obličej, který se vymyká obvyklé normě (např. obličej příslušníka jiného etnika, tělesně postiženého jedince apod.), akcentovat jeho některé (např. deformované) části a v důsledku pak nevnímát takového jedince jako člověka, což usnadňuje bezcitné zacházení. Jde o jeden z mechanismů morálního → vyvazování.

Související literatura:

- FINCHER, K. M., TETLOCK, E., MORRIS, M. W. (2017). Interfacing with faces: perceptual humanisation and dehumanisation. *Current Directions in Psychological Science*, 26 (3), 288–293.

DEINSTITUCIONALIZACE

(angl. *deinstitutionalisation*)

Trend v soudobých veřejných politikách, který směřuje mj. k omezování ústavní péče.